

Syrjäytymisen torjuntaa 1800-luvulla: osuustoiminta ja kansalaiseksi kasvattaminen

Risto Ikonen

Menkäämme toista sataa vuotta ajassa taakse päin:

Vallankin kansallismielisissä piireissä eli käsitys, että köyhyys on merkki kansakunnan puutteellisesta yhteistyökyyvystä. Siksi oli tarpeen kehittää ihmisten yhteistoiminnallisia taitoja. Osuuskuntaliikkeen nähtiin tarjoavan siihen oivalliset puitteet.

Nykypäivän syrjäytymistä koskevalle keskustelulle löytyy mielenkiintoinen paralleeli reilun sadan vuoden takaa. Käytetty terminologia oli tuolloin kuitenkin toisenlainen, sillä autonomian ajalla puhuttiin kiertelemättä köyhälistöstä ja sen synnyttämästä “yhteiskunnallisesta kysymyksestä”.¹ Ongelmaa koetettiin ratkaista myös kasvatuksen keinoin, sillä varsinkin kansallismielisissä piireissä oli vallalla käsitys, että *köyhyys on merkki kansakunnan puutteellisesta yhteistyökyyvystä*. Siksi oli tarpeen kehittää ihmisten yhteistoiminnallisia taitoja, mihin osuuskuntaliike tarjosi oivalliset puitteet.

Tässä artikkelissa tarkastellaan 1800-luvun lopulla osuustoiminnalle annettuja kasvatuksellisia merkityksiä ja niiden taustoja sellaisina kuin ne ilmenevät aiheen tiimoilta käydyssä lehtikirjoittelussa. Päälähteenä käytetään kansallismielisten fennomaanien kahta aikakauslehteä (*Kirjallinen Kuukauslehti* 1866–80; *Valvoja* 1881 alkaen). Näihin tukeutuen hahmotellaan tapaa, jolla suomenmielinen sivistyneistön edustaja jäseni omaa aikaansa ja perusteli omia toimiaan.² Saatua kokonaiskuvaa täydennetään osuustoimintaa tarkastelevien aikalaisjulkaisujen avulla.

Tekstien mukaan osuuskuntaliikkeen uskottiin

edistävän ei vain vähäväkisen kansanosan taloudellista hyvinvointia vaan myös heidän yhteiskunnallista vastuuntunnettaan, siis kansalaiseksi kasvamista. Osuustoiminta nähtiin kansanopetuksen jatkamisena toisin keinoin. Ainakin osa kansallismielisestä sivistyneistöstä näyttää ajatelleen, että jos talouden rakenteet vaikeuttavat yhteistyökykyiseksi kansalaiseksi kasvamista, silloin noita rakenteita on muutettava. Ratkaisu on erikoinen, sillä nykypäivänä näkee harvemmin esittävän, että talouselämän käytänteitä olisi muokattava kasvatuksellisten periaatteiden suuntaan. Tavallisestihan suhde toimii toisin päin.

Kansakunnan voima ja kielikysymys: fennomanian taustoja

Mistä johtui 1800-luvun loppupuolen suomenmielisten reformivalmius, joka ilmeni niin kansanvaltaisten periaatteiden ajamisena kuin osuuskuntienkin edistämishaluna? Miksi osa sivistyneistöstä otti tehtäväkseen edistää rahvaan elinoloja? Vaikka suomalaisuusliikkeen näkyvin toimintakausi sijoittuu autonomian ajan loppupuolelle, sen aatteellisia juuria on etsittävä kauempaa.

Jo ruotsinvallan ajalta löytyy julkaisuja, joissa valtakunnan itäistä puoliskoa ja sen asukkeja kuvataan myönteisessä sävyssä. (Lehtinen 1989.) Tuon ajan suomalaisuuden puolustajia on tapana kutsua fennofiileiksi, Suomen ystäviksi. Heidän myönteinen suhtautumisensa valtakunnan itäistä osaa ja sen kansaa kohtaan ulottui aika ajoin myös suomen kieleen.

Varhaisin motiivi suomen kielen vaalimiselle löytyy kirkollisten virkojen täyttämiseen liittyneistä käytännöistä. Luterilaisessa kirkossa pidettiin välttämättömänä, että pappi kykeni opettamaan seurakuntalaisiaan sen omalla äidinkielellä. Suomen hiippakunnissa tästä kriteeristä pidettiin tiukasti kiinni, sillä vaadittaessa papeilta suomen kielen taitoa voitiin varmistaa, ettei suurruhtinaskunnassa avautuvia virkoja täytetty riikinruotsalaisilla hakijoilla (ks. Sihvo 1989, 349). Näin turvattiin työpaikat Turun yliopistosta ja Porvoon lyseosta valmistuville oppisäädyn edustajille.

1700-luvulla rahvaan kielen käyttöä alettiin perustella myös kansantaloudellisilla syillä. Surkeasti päättyneen Pohjan sodan jälkeen oli Ruotsi-Suomessa voimistunut käsitys, jonka mukaan valtakunnan menestystä ei ratkaista taistelukentillä vaan rauhan askareissa. Sotakuntoisuuden sijasta oli vaalittava kansakunnan taloudellista iskuvoimaa. Taloudellisia käytänteitä koskevat kehityshankkeet jäivät kuitenkin tehottomiksi, ellei samalla pystytty muokkaamaan ihmisten mieltä uudistuksille suopeiksi. Siksi valtiotalouden elvytystoimien katsottiin edellyttävän kansansivistystyön tehostamista. (Ikonen 1997, 118–127.) Tämä vahvisti myös suomen kielen asemaa. Olihan niin, että talouskehitystä edistäviä hyödyllisiä tietoja voitiin parhaiten levittää kansan pariin käyttämällä heidän omaa äidinkieltään.

Ruotsinvallan lopulla suomen kielen vaalinnalle löytyi siten käytännölliset syynsä. Ruotsin kielen kaltaista asemaa ei kuitenkaan pidetty mahdollisena tai edes tarpeellisena tavoitella. Suomen taitoa tarvittiin vain oltaessa tekemisissä rahvaan kanssa. Jos taas halusi päästä osalliseksi korkeammasta kulttuurista oli vaihdettava kieltä. Käytännössä suomenkieli olikin syrjäytymässä

Risto Ikonen

ruotsinkielen tieltä. Tätä kehityskulkua ei Ruotsin kauden suomalaissivistyneistö liiemmästi kummastellut. (Ikonen 1994, 336–343)

Valtakunnan jakautuminen Suomen sodan seurauksena vuonna 1808 muutti tilanteen tyystin toisenlaiseksi. Esivallan kieleksi kohosi nyt ruotsin ohella venäjä. Samalla ranskan ja saksan merkitys kulttuuria ylläpitävinä kielinä kasvoi entisestään. Emämaastaan irrotettu Suomi siirtyi näin yhden kielen ja yhden uskonnon kulttuurista useiden kielten ja monien uskontojen maailmaan. Jotain kuitenkin säilyi ennallaan. Vaikka saavutettu autonomia olisi tarjonnut tilaisuuden valistushenkisten uudistusten toimeenpanoon, korkeimmat virkapaikat täyttäneet suomalaissivistyneistö ei ollut tähän erityisen innostunut (Liikanen 1995, 121–122).

Esivallan varovaisuus reformien toimeenpanossa pakotti uudistusmieliset kansalaiset kanavoimaan toimintatarmonsaa uudella tavalla. Valistuksen yhteiskunnallisten ideaalien sijasta alettiin korostaa kansallishengen ja siitä kumpuavien kansalaishyveiden merkitystä. Edistyksen takuumieheksi kohosi näin yhteisen hyvän puolesta työskentelevä valistunut kansalainen. Mutta mikä oli tuo kansa, joka omalla työllään oli nostava itsensä hyvinvoivaksi kansakunnaksi? Osa sivistyneistöstä - etupäässä äidinkieleltään ruotsinkielisiä - päätyi perin omalaatuisen johtopäätökseen: tuo uudistukset toimeenpaneva kansa oli puhuva suomenkieltä. (ks. Toimitus 1881, 1; Setälä 1897; Vasenius 1898, 363; Godenhjelm 1906, 265–267; myös Jutikkala 1989.) Nyt kielikysymys kohosi yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön.

Tämän jälkeen ei enää puhuttu Suomen ystävis-

tä vaan peräti Suomi-kiihkoilijoista, fennomaaneista. Tällä nimellä kutsuttiin niitä, joiden mielestä kansallinen olemassaolo edellytti sisäisen yhtenäisyyden lujittamista, mikä taas vaati suomen kielen aseman parantamista. Samalla mielenkiinto kohdistui väistämättä rahvaaseen, sillä pienen kansakunnan olemassaolon ehtona oli, että ”joka mies tehdään valtiollisen asemamme kannattajaksi” (J.F. 1866, 243–224).³ Kansallisen yhtenäisyyden muovaustyössä annettiin kasvatukselle keskeinen sija.

Kansansivistystyö ja patriotismi

Kansallisuusaate rakentui osaltaan valistuksen kehitysoptimismille. Asetelma näyttää paradoksaaliselta, sillä edustihan valistus yleisinhimillistä, kansojen tasavertaisuutta korostavaa näkökantaa, kun taas kansallisuusaatteessa korostuivat paikalliset, yhteisön erityislaatua painottavat tekijät. Ristiriita on kuitenkin vain näennäinen, sillä peruslähtökohta, yleisen hyvinvoinnin edistäminen kohottamalla kansan sivistystasoa, on molemmissa yhteinen. (ks. Ikonen 1994, 564–566)

Nykypäivän arkipuheessa sivistyksellä tarkoitetaan tavallisimmin kasvatuksen kautta omaksuttuja tietoja ja ylipäättään henkistä kehittyneisyyttä, joka ilmentää itseään myös tapojen hienostuneisuutena (esim. NsS 1967, 223–224). Valistuksen ja kansallisuusaatteen sivistyskäsitteet olivat kuitenkin toisenlaisia. (Viite 4.). Tällöin termin taustoja on etsittävä latinan sanasta *civic*, kansalainen. Niin valistuksen kuin kansallisuusaatteenkin ydinidea oli, että vain yhteistoimin ihminen pystyi hävittämään inhimillisen kurjuuden ja kohottamaan itsensä uuteen vauraudentilaan. Itsekäs omanedun tavoittelu oli yhteistoiminnan pahin este. Siksi kansaa oli sivistettävä, oli herätettävä uudenlainen yhteenkuuluvuuden tunne. Ihmiset oli saatava edistämään omien erityisintressiensä ohella myös kansankokonaisuuden intressejä, alamaista oli kasvatettava kansalaisia. Näyttääkin siltä, että autonomian ajalla sivistyminen merkitsi likimain samaa kuin kansalaisuuteen kasvaminen. Kansallismielisen ajattelutavan mukaan sivistys tarkoitti yhtäikaa *tietoa, taitoa ja isänmaallisuutta* (Koskinen 1868, 272;

ks. myös Lehtinen 1989, 42), jolloin sivistyksen päätehtävänä oli ”liittää Suomen kansalaiset yhteiseen työhön ja toimeen” (Godenhjelm 1906, 274; kursivointi R.I.).

Sivistäminen oli kansankasvattamista, mutta kohderyhmänä ei ollut vain kansa merkityksessä ’rahvas’. Kansakunnan yhtenäisyyden kannalta vähintään yhtä tärkeänä, ellei tärkeämpänäkin, pidettiin herrasväen kasvattamista. Esimerkiksi tulerojen katsottiin muuttuvan ongelmaksi vasta silloin, jos rikkauksia käytettiin väärin tarkoituksiin. Näin tapahtui, jos pääomia kulutettiin ”heikumallisuuteen, loukkaavaan ylellisyyteen, vallanhimoisiin toimenpiteisiin ja sortoon” (Granström 1899, 12). Varakkaan väestöosan valistumatonta ja vastuutonta elämäntapaa voitiin siis pitää yhteiskunnallisen kysymyksen yhtenä alkusyyinä. Näin ajateltuna tuhmaavainen ylellisyys oli vain kurjalistokysymyksen kääntöpuoli (Perander 1881, 366–368). Siksi myös varakas väestönosa oli saatava tajuamaan oma yhteiskunnallinen vastuunsa. Heissä oli saatava heräämään patrioottinen halu parantaa maanmiestensä toimentulon mahdollisuuksia.

Autonomian aikana yksi merkittävimpiä viriävän patriotismin konkretisoitumia oli vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Anon. 1881, 131–134). Samalta aatepohjalta syntyi sittemmin joukko sivistyspyrintöjä, joista näkyvimpanä voi pitää kansakoulutoimen järjestämistä 1800-luvun loppupuoliskolla (Granfelt 1877, 172–174) ja Kansanvalistusseuran perustamista vuonna 1874 (Godenhjelm 1873; Perander 1876). Myös pohjakoulukysymys on selvästi yhteydessä kansallisuusaatteen ydinideaan.

Kansalliseen yhtenäisyyteen tähtäävällä patriotismin oli kuitenkin oma vastavoimansa. Erityisen hankalaksi osoittautui liike-elämä ja varsinkin suurpääomanomistajat. Yhdenvertaisuuden ja solidaarisuuden ideat oli helppo sivuuttaa vetoamalla talouden rautaisiin lakeihin. 1800-luvun lopulla voimistunut taloudellisen liberalismien oppi korosti vapaan kilpailun siunauksellisuutta, ja tätä oli suomalaisissakin lehdissä ”suurella pontevuudella saarnattu - - - työväen ’ylösrakennukseksi” (Vasenius 1898, 368). Varallisuus-

erot kasvoivat ja köyhtyvän työkansan pelättiin vajoavan täydelliseen alennustilaan. Kansakunnan näytti hajoavan omaa etuaan ajavien ja keskenään kilpailevien ryhmittymien taistelukentäksi.

Kasvatus taloudellisen liberalismiin haastajana

1800-luvun lopun kansalliset pyrintöet olivat ristiriidassa tuolloisen talousdoktriinin kanssa. Vapaa kilpailu ei näet tuntenut muita kehitystekijöitä kuin markkinavoimat. (Koskinen 1874, 2–4.) Liberalistisen talusopin rinnalle kohosi yhteiskuntateorian puolella sosiaalidarwinismi, jonka mukaan hyväosaiset olivat saavuttaneet asemansa luontaisen paremmuutensa tähden. Yhdessä nämä opit muodostivat murhaavan kokonaisuuden: taloudellinen eriarvoisuus oli seuraus olemassaolon taistelusta; köyhät olivat köyhiä oman huonommuutensa tähden; köyhien auttaminen oli luonnotonta, sillä se vääristi luonnollista valintaa. (Rein 1878, 75–78, 174.) Kurjuudessa elävälle liikaväestölle ei jätetty muuta vaihtoehtoa kuin kuolla pois.

On historian ironiaa, että ylikansallisia arvoja kannattava liberalistinen talusoppi juontui sekin valistuksen edistysoptimismista. Lähtökohdaksi oli ajatus, jonka mukaan oli yhteiskunnan kokonaisuhyödyn mukaista, jos ihmisten annetaan vapaasti koetella voimiaan talouden alalla. Tämä oli tietenkin ristiriidassa valtiojohtoisen ja vahvaan säätelyyn perustuvan taluspolitiikan kanssa. (ks. Ikonen 1997, 130–131.) Vaatimus, että yksilöiden olisi sallittava käyttää valistunutta järkeään ja itse päättää tekemisistään, laajeni sittemmin vapaan kilpailun opiksi.

Ulkomaiden esimerkki kuitenkin osoitti, että kilpailujärjestelmä ei kyennytkään kohottamaan kaikkien kansalaisten elinolosuhteita. Vaikka tuotanto jatkuvasti tehostui, voitot kerääntyivät yhä pienemmän väestönosan käsiin. Hyvinvoinnin tasaamisen sijasta vapaa kilpailu näytti vain kiihdyttävän eriarvoistumista. Koneiden avulla työntekijöiden tuotantokyky moninkertaistui, mutta siitä huolimatta työajat säilyivät ennallaan. Edes työntekijän elintaso kilpailu ei kyennyt parantamaan. Pikemminkin päin vastoin. Elannon saa-

dakseen oli myös vaimojen ja lasten otettava osaa tehdastyöhön. (Ignatius 1893, 213 ja 223.)

Vapaan kilpailun periaate näytti siten johtavan rikkaiden rikastumiseen ja köyhien köyhtymiseen. Työpanoksen ja siitä saatavan palkkion välinen epäsuhta synnytti yhteiskunnallisen kysymyksen, joka kosketti yhtä hyvin työväestöä kuin maatalviljelevää väestöä (Gebhard 1895; 1899). Vaadittiin toimenpiteitä kansakunnan jakautumisen ehkäisemiseksi. Lähtökohdaksi oli ajatus, että vaikka rikkaiden ja köyhien välinen kuilu olisikin säilyvä kaikkina aikoina, pahimmat epäoikeudenmukaisuudet omaisuuden jakautumisessa oli silti pyrittävä poistamaan.

Yhteiskunnallisen kysymyksen juuret löytyivät varallisuuseroista. Tästä huolimatta ratkaisua ei voitu hoitaa vain tulonsiirroin. Saksalaisen osuustoiminnan pioneeri Schulze-Delitzsch tähdensikin, että vaikka valtio pystyikin elättämään ylimystönsä, noin 5–10 prosenttia koko väestöstä, oli mahdotonta ajatella, että samalla tavoin elantonsa saisi 90–95 prosenttia kansasta. (Granström 1899, 52.) Oli löydettävä jokin muu ratkaisu.

Kasvuympäristön muutos: osuustoiminta kansalaisten kasvattajana

Kansallismielisten silmissä yksi suurimmista kysymyksistä kurjalistoluokan syntyyn oli liberalistisen taluspolitiikan tukema pääomien jatkuva keskittyminen. Vastavoima oli kuitenkin jo olemassa, nimittäin vähävaraisten osuustoiminnallinen järjestäytyminen.

Määritelmän mukaisesti osuuskunnan päämääränä on ”taloudellisten tehtävien yhteisellä suorittamisella hankkia jäsenilleen taloudellisia etuja”. (Karhunen 1922, 647) Yleisimmin tämä tapahtui järjestymällä joko kulutusosuuskunnaksi tai tuotanto-osuuskunnaksi. Edellisen tyyppiesimerkki oli osuuskauppa, jälkimmäisen taas osuusleipomo, jossa kukin työntekijä oli samalla osuuskunnan jäsen. Yhteistoimintaa voitiin harjoittaa myös työtilojen ja -koneiden tai vaikkapa siitoseläinten hankinnassa. Rahaliikenteen hoitamiseksi perustettiin luotto-osuuskuntia. Yhteistä näille kaikille oli se, että kyse oli henkilöiden

yhteenliittymästä, ei siis pääomien. Niinpä yrityksen voittoa jaettaessa jakoperusteena ei ollut sijoitetun pääoman suuruus vaan se, missä määrin osakas oli yhtymää käyttänyt. (Hyvönen 1922.)

Estäessään pääomien kasautumista ja näin tasaessaan hyvinvointia osuustoiminta vaikutti köyhyyden ulkoisiin tekijöihin. Mutta tämä ei vielä riittänyt. Katsottiin näet, että oli olemassa myös sisäisiä, yksilöistä itsestään johtuvia tekijöitä. Pahimpina pidettiin ihmisten osaamattomuutta talousasioiden hoidossa ja yritteliäisyyden puutetta. Edellinen ilmeni ymmärtämättömänä tuhlaavaisuutena ja kykenemättömyytenä varautua tulevaan, jälkimmäinen taas kyvyttömyytenä hyödyntää luonnonvaroja. Sisäsyntyisten syiden poistamisen katsottiin vaativan kasvatuksellisia toimenpiteitä, kansa täytyi totuttaa ”suurempaan henkiseen virkeyteen ja järkevempään taloudelliseen käsitystapaan”. (Johnsson 1893, 212.) Tätä päämäärää palveli mainiosti osuustoimintaliike. Edellyttihän se itsetietoista, päämäärästään selvää yhteistoimintaa, mikä taas totutti ihmiset itsenäiseen harkintaan ja päätöksentekoon. (ks. Gebhard 1895, 407–409; Vasenius 1896, 208–210.)

Mahdollistaessaan vähäväkisten ihmisten omatoimisen itseavun (Koskinen 1874, 95–96; Rein 1879, 34) osuustoiminta palautti heille uskon omaan ihmisarvoonsa. Näin luotiin perusta vastuunsa tuntevan – siis siveellisen – persoonallisuuden muotoutumiselle. Ja koska kyse oli henkilöiden yhteenliittymästä, osuuskuntien hallintotapa oli jo luontojaan kansanvaltainen. Uudenlaisen toimintaympäristön katsottiinkin edistävän ei vain yhteistoiminnan taitoja vaan ylipääntään halua ja kykyä osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon.

Osuustoiminta-aatteessa taloudellinen ja kasvatuksellinen näkökulma kietoutuivat erottamattomasti toisiinsa. Sama pätee myös toiseen kansallismielisten suurprojektiin, nimittäin kansanopetuksen uudistustyöhön. Kouluopetuksen katsottiin näet kohottavan kansan siveellistä itsetietoisuutta, siis kykyä arvioida omia toimia myös muiden näkökulmasta. Tämän taas uskottiin edis-

tävän paitsi kansan yhteiskunnallista myös *taloudellista* tilaa (Johnsson 1896, 5–8; ks. myös Gebhard 1909, 6). Ydinidea on molemmissa yhteinen: köyhyyden poistaminen edellytti ihmisten sivistämistä, so. heidät oli saatava kasvamaan yhteistyökykyisiksi kansalaisiksi.

Osuustoiminta tarjosi vähäväkiselle kansalla uuden toimintaympäristön, jolla uskottiin jo itsesään olevan sivistävä ja jalostava vaikutus. Mutta liikkeen kasvatuksellinen panos ei jäänyt tähän. Jo osuustoiminnan pioneeri Robert Owen oli koettanut kohentaa työntekijöidensä oloja tarjoamalla heille maksutonta opetusta. Sama periaate toistuu myös Rochdalen kankureiden perustamassa osuuskunnassa, jonka säännöissä osa voittovaroista määrättiin käytettäväksi jäsenten sivistämiseen. Niinpä mm. perustettiin lukusaleja. (Ignatius 1893, 216–218.) Vapaa kansansivistystyö kuuluikin erottamattomasti varhaisen osuustoiminnan tehtäväkenttään.

Suomalaisen osuustoiminnan alku ja kansallinen olemassaolo

Taloudellinen yhteistoiminta oli Suomessa tunnettua jo ennen osuustoiminta-aatettakin. Nuottakunnat, kylämyllyt ja kaikenlainen talokotoiminta olivat osoituksia rahvaan yhteistyökyyvystä. Varsinainen osuustoiminnallisuus löysi luonnollisen kasvualustansa 1880-luvulla yleistyneistä kulutusosuuskunnista. Myös yhteistoiminnallista yrittäjyyttä oli jo ehditty kokeilla, vaikka nämä käsityöläisten tuotanto-osuuskunnat jäivätkin usein lyhytikäisiksi. Onkin todettu, että osuustoiminta-aate oli saanut Suomessa vankan jalansijan jo 1890-luvulle tultaessa. (Simonen 1949, 20–27; Blomstedt 1978, 35–37; Mauranen 1989, 177–180.)

Kansankasvatuksen kannalta merkittävä käänne tapahtui kuitenkin vasta keväällä 1899, jolloin perustettiin Pellervo-seura. Senaatin 21.6. vahvistamien sääntöjen mukaan seuran tavoitteena oli kohentaa yhteistoiminnan keinoin maalaisväen ja etenkin vähäväkisten taloudellista asemaa. Seuran tehtävänä oli levittää taloudellista osuustoiminta-aatetta, edistää osuuskuntien, kuten osto- ja myyntiosuuskuntien, osuusmei-

jerien ja osuuslainarahastojen perustamista, toimia yhdyslinkkinä eri osuustoiminnallisten yhdistysten ja muun liikemaailman välillä sekä ylipäätään valvoa yhteistoiminta-aatteen etuja. Varoja koottiin “Suomen sivistyneelle yleisölle” osoitetulla kiertokirjeellä, jossa kerrottiin aikomuksena olevan perustaa Helsinkiin neuvonnasta vastaava keskustuimisto. Lisäksi seura aikoi lähettää maakuntiin kiertäviä neuvoja ja julkaista osuustoimintaa tukevia kirjasia ja mallisääntöjä. Seuran oli määrä myös ryhtyä kustantamaan erityistä aikakauskirjaa, jossa osuuskuntatoimintaan liittyvien kysymysten ohella tarkasteltaisiin muutoinkin maataloutta ja maalaisoloja koskevia kysymyksiä. (Spectator 1899, 545–546; Gebhard 1901, 3–13; Gebhard 1909, 11–12.)

Kasvatukselliset näkökohdat ovat näkyvästi esillä pellervolaisessa osuustoiminnassa. Tämä käy selvästi ilmi liikkeen alullepanijan Hannes Gebhardin puheesta, jonka hän piti ensimmäisillä Pellervopäivillä tammikuussa 1900. Hänen mukaansa osuuskuntien vaatima yhteinen vastuuvollisuus pakotti valvomaan jäsenten siveellistä elämää. Yhteisostot taas lisäsivät yhdenvertaisuuden tunnetta. Yhteismyynnissä tuotteiden laadun valvonta pakotti valvomaan jäsenten sääntillisyyttä ja rehellisyyttä. Yhteisvoimin toteutettu taloudellinen toiminta kasvatti jäsentensä itseluottamusta, parempia luonteita ja ylipäätään kykyä toimia yhteistyössä muiden ihmisten kanssa. Lisäksi osuustoiminta kehitti lähimmäisenrakkautta ja yhtenäisyyden tunnetta eri kansanosien välillä, sillä voivathan myös suurtilalliset liittyä osuuskunnan jäseniksi. Tavoitteena ei ollut yksin aineellisen hyvinvoinnin kartuttaminen. Osuuskuntalaitoksen tehtävänä oli kohottaa maaseudun asukasta *maanviljelijänä, kansalaisena ja isänmaanystävä* (Gebhard 1900, 96.)

Pellervo-seuran toiminnan uskottiin edistävän myös välillisesti kansan sivistymistä. Pyrkihän se parantamaan vähävaraisen kansanosan taloudellista asemaa, millä Suomen oloissa oli oma erityinen merkityksensä. Varojen puutetta pidettiin näet pääsyynä yhtä hyvin kansakoulujen määrän verkkaiseen lisääntymiseen kuin lasten opintien katkonaisuuteen ja jopa ennenaikaiseen päättymiseen. Yhtäältä kuntien rahatilanne ei

sallinut kouluverkoston täydentämistä, toisaalta perheiden köyhyydestä johtuva vaatteen, ruuan ja opetustarpeiden puute tai pakon edessä tapahtuva ansiotyöhön siirtyminen haittasi täysipainoista koulunkäyntiä. Näin ollen *kansan vaurastuminen oli välttämätön ehto kansanopetuksen edistymiselle*. Ei siis ihme, että yhteistoiminnan opettamisen katsottiin liittyvän läheisesti kansanvalistuspyrintöihin, “vieläpä muodostavan yhden tärkeimpiä kohtia siinä”. (Johnsson 1899, 273–274; ks. myös Gebhard 1901, 2–5.)

Osuustoimintaa käsittelevissä kirjoituksissa kansankasvatuksen teema nousee toistuvasti esiin. Uskottiin, että osallistamalla osuuskunnan toimintaan ihmiset saivat samalla havaintoesityksen siitä, miten yhteisen hyvän eteen työskenneltäessä voitiin samalla edistää omaa hyvinvointia. (Granström 1899, 66; Annala 1955, 24 ja 37.) Osallistumisesta versova yhteisvastuullisuus ja yhteistoiminta nähtiin kansakunnan elinkeinoisuuden välttämättöminä edellytyksinä. Tämä selittää osaltaan, miksi kansallismielinen sivistyneistö piti myös työväenliikkeen toimintaa tärkeänä ja kannatettavana. Perustelu on pitkälti sama kuin osuustoiminnassa: ammattiyhdistysten katsottiin edistävän paitsi työväenluokan taloudellista hyvinvointia myös *yksilön vapautumista ja yhteiskunnallisen velvollisuudentunnon viriämistä*. (ks. Forsman 1902, 723–727)

Äänioikeuskysymys (Tudeer 1896), naisasia (Canth 1884) sekä työväestön (J.F. 1901) ja torppareiden (Gebhard 1895) aseman parantaminen voidaan nähdä osana suurta suomenmielisen sivistyneistön ajamaa kansankasvatuksen projektia, jossa kansallista yhtenäisyyttä koetettiin lujittaa muuttamalla yhteiskunnallisia rakenteita. *Tavoitteena oli luoda kasvuympäristö, joka mahdollistaisi uudenlaisen kansalaisen synnyn*. Kansalaisen, joka ymmärtää, että yhteisen hyvän ajaminen on varmin tapa kohottaa kansakunnan aineellista ja henkistä hyvinvointia; kansalaisen, joka on kykenee ja haluaa kehittää yksilölliset voimavaransa aina täydellisyyteensä saakka. Osuustoiminta-aatteessa kansalaiseksi kasvattamisen periaate sai aivan erityisen sijan.

On syytä tähdentää, ettei suomalaissivistyneis-

tön sympatia vähäväkistä kansanosaa kohtaan välttämättä juontunut vain filantrooppisista syistä. Kyse oli ennen kaikkea kansallisesta olemassaolon taistelusta. Esimerkiksi kelpasivat hyvin Brittein saarten tapahtumat. Suomalaislukijalle kerrottiin irlantilaisien huomanneen, ettei ollut muuta keinoa vapautua Englannin mielivallasta, kuin että ”kansan syvät rivit itse rauhallisella työllä ryhtyvät itseään auttamaan” (Granström 1899, 62; ks. Alanen 1964, 210). Ei ole sattuma, että Pellerovo-seuran synty ajoittuu juuri ensimmäisen sortokauden tietämille. Mikael Johnsson (myöh. Soininen) toteaaakin, että helmikuun manifesti kiinnitti kansan parhaat ainekset entistä lujemmin toisiinsa: ”On käynyt jokaiselle selväksi, että tässä on viipymättä ryhdyttävä tehokkaisiin toimiin. Ja seurauksena siitä on uhrautuvaisuutta ja toimintahalua ilmennyt kaikkialla.” (Johnsson 1899, 264). Uusi yhtenäisyyden tunne selittääkin sen intomielen, jolla vuosisadan vaihteessa alkanut osuuskuntatoiminta otettiin vastaan.

Taustalla vaikuttanut yleispoliittinen motiivi on hyvä pitää mielessä, sillä muutoin on vaikea käsittää 1900-luvun alkuvuosina tapahtunutta asenteiden jyrkkemistä. Suomalaiskansallisen ajattelutavan mukaan rahvaan sivistystason ja omatoimisuuden lisäämisellä tähdättiin kansallisen voiman ja yhtenäisyyden vahvistamiseen. Näyttää kuitenkin siltä, että kun vähäväkinen kansanosaa alkoi osoittaa todellisia omatoimisuuden merkkejä, kansallisesta yhtenäisyydestä luotu kuvajainen alkoi murentua. Yleisen äänioikeuden astuttua voimaan ja sosiaalidemokraattisen puolueen tultua valtiolliseksi voimatekijäksi varakaampi väestönosa tunsu asemansa uhatuksi. Yhtenäisyyden korostamisen sijasta ajaututtiin yhä enemmän vastakkainasetteluun, joka johti vuonna 1916 toteutuneeseen osuuskauppaliikkeen kahtiajakoon (Mauranen 1989, 186-187). Kansakunnan jakautuminen eri leireihin kulminoi tui vuoden 1918 tapahtumissa.

Loppusanat: Kasvatusta rakenteita muuttamalla

Suomenmielisille kasvatuksen päätehtävänä oli **S**urvata kansallisen olemassaolo. Vain yhtenäisen kansakunnan uskottiin voivan selvittää hen-

gissä kansainvälisissä voimainkoitoksissa. Ottaessaan yhdistäväksi tekijäksi suomen kielen fenomenaanit joutuivat tekemisiin myös sosiaalisten epäkohtien kanssa. Tämä oli väistämätöntä, sillä varsinkin 1800-luvun alkupuolella suomenkielistä herrasväkeä ei ollut olemassa. Vain rahvas puhui suomea.

Yhteiskunnallisen kysymyksen ytimenä oli pelko kansan jakautumisesta rikkaisiin ja köyhiin. Osa oppisäädystä piti tätä vain olemassaolon taistelun luontaisena seuraantona. Oli kuitenkin myös niitä, joiden mielestä liberalistinen talousoppi perustui virheellisille lähtöoletuksille. Talouden oikut eivät saaneet sanella, millaista politiikkaa valtiossa oli harjoitettava. Olihan nähtävissä, että vapaa kilpailu ei lisännyt yhteiskunnan hyvinvointia siinä määrin kuin mitä teoreetikot antoivat ymmärtää (esimerkiksi Perander 1868; Koskinen 1874; Rein 1878; 1879). Tiukan paikan tullen oli rohjettava hillitä talouselämän villiä menoa. Juuri tästä syystä osuustoiminnan yleistymistä pidettiin tärkeänä, lievitti hän se yhteiskunnan eriarvoisuutta luoden näin perustan kansalaiseksi kasvamiselle.

On selvää, ettei osuustoiminnan menestys ollut kiinni vain kansallismielisen sivistyneistön tahdonmuodostuksesta. Toisaalta on kiistatonta, että suomenmieliset piirit uskoivat osuustoiminnan kasvattavaan voimaan, ja että moni osuustoiminnan puolesta propagoiva katsoi edistävänsä enemmän kasvatuksellisia kuin taloudellisia päämääriä. Historiallisena tosiasiana taas on pidettävä sitä, että varsinkin varhaisvuosinaan osuustoimintaliike täytti myös sille asetetut kasvatukselliset tavoitteet.

Osuustoimintaliike muutti monin tavoin kasvatuksen kenttään. Keskeisimmät seuraannot voidaan tiivistää neljään pääkohtaan.

- (i) Kasvuympäristön muuttaminen: tuloeroja kaventaessaan osuuskunta muutti yhteiskunnan rakenteita kansalaisyhteiskunnalle suojeemmiksi;
- (ii) Kansalaistaitoihin harjaantuminen: toimiesseen osuuskunnan jäsenenä kansa oppi yhteiskunnan kannalta tärkeitä tietoja, taitoja ja asenteita;
- (iii) Uuden sivistysorganisaation synty: osa voit-

tovaroista voitiin käyttää jäsenkunnan sivistämiseen mm. lainakirjastoja perustamalla tai järjestämällä opintopiirejä;

(iv) Uusien valistustarpeiden synty: osuuskuntien perustaminen ja ylläpito edellytti jo sinälään kansan valistamista, jotta ihmiset ymmärtäisivät, mitä etua hankkeesta heille on oleva.

Nykypäivänäkin luulisi pitävän paikkansa, ettei yhteiskunnallisia ongelmia voida ratkaista kursistarjontaa lisäämällä tai tarjoamalla työnohjausta kilpailussa uupuneille. Syrjäytymisvaaran torjunta yksinomaan koulutuksen keinoin on mahdollonta, ellei samalla puututa syrjäytymistä tuottaviin yhteiskunnan rakenteisiin. Kansalaispalkan käyttöönotto tai uusosuuskuntaliike saattaisivat olla tällaisia, oman aikamme kasvuympäristöä muuttavia toimenpiteitä. Näiden kasvatuksellinen vaikuttavuus – riippumatta mitataanko sitä taloudellisilla vai inhimillisillä arvoilla – saataisi olla suurempi kuin perinteisellä työvoimakoulutuksella. Kokonaan toinen kysymys taas on, millaista kasvatustieteellistä asiantuntemusta tällainen lähestymistapa mahtaisi edellyttää. Todennäköisesti erilaista.

Viitteet

1 Termit 'rahvas', 'köyhälistö' ja 'kurjalisto' ovat peräisin lähdeteksteistä. Rahvaalla tarkoitettiin sitä osaa kansasta, jonka taloudellinen ja poliittinen vaikutusvalta oli olematon verrattuna herrasväkeen (alle 5 % kansasta). Köyhälistö taas muodosti rahvaan vähävaraisimman osan, josta kaikkein heikommassa asemassa olevia kutsuttiin kurjalistoksi.

2 Näkökulma on tarkoituksella rajattu suomenkielen asemaa ajaneeseen suomalaisuusliikkeeseen, sillä siinä kansankasvatuksen periaate saa erityisen korostetun aseman. Termeillä 'fennomaani', 'kansallismielinen' tai 'suomenmielinen' viitataan mainitun suuntauksen edustajiin.

3 Ajan tavan mukaan osa kirjoittajista kätkeytyi nimilyhenteen (J.F. = Forsman?), kollektiivinimikkeeseen (Toimitus) tai palstanimikkeeseen (Kuukauskirje, Spectator = Setälä?) taakse. Selvittämättä jääneet nimimerkit on kirjattu lähdeluetteloon aakkosjärjestyksessä.

4 Todettakoon, että termistä 'sivistys' löytyy myös erityinen kasvatustieteellinen merkitysvarianttinsa (ks. esim. Kivelän artikkeli, Aikuiskasvatus 1/2000), jonka tarkempi esittely ei kuitenkaan kuulu tämän artikkelin aihepiiriin.

5 Kiitän nimettömiä arvioijia ja toimitusneuvostoa muutosehdotuksista, jotka olen yrittänyt ottaa huomioon. Artikkelini on laadittu Alli Paasikiven säätiöltä saadun apurahan turvin ja se on osa "Kasvatus ja demokratia" -tutkimushanketta.

Keskeiset lähdetekstit

- ANON. (1881) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50:nen vuosipäivän johdosta. *Valvoja*, vol.1, s. 131-137.
- CANTH, M. (1884) Naiskysymyksestä. *Valvoja*, vol. 4, s. 169-176 ja 288-303.
- FORSMAN, J. (1902) Sosialismin uusin suunta. *Valvoja*, vol. 22, s. 635-647 ja 722-732.
- GEBHARD, H. (1895) Agraarikysymyksestä. *Valvoja*, vol 15, s. 398-409.
- GEBHARD, H. (1899) *Maanviljelijäin yhteistoiminnasta ulkomailla*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- GEBHARD, H. (1900) *Ehdotuksia maalaisolojemme parantamiseksi*. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- GEBHARD, H. (1901) Pellervon synty. *Pellervon vuosikirja 1*.
- GEBHARD, H. (1909) *Liikkeemme kymmenvuotiset saavutukset*. Pellervon pikkukirjasia n:o 2.
- GODENHJELM, B.F. (1873) Kansanvalistus-seurasta. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 8, s. 25-30.
- GODENHJELM, B.F. (1906) Mikä on suomalainen sivistys? *Valvoja*, vol. 26, s. 264-274.
- GRANFELT, A. (1877) Mietteitä kansakoulukysymyksen alalta. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol.12, s. 169-176 ja 193-201.
- GRANSTRÖM, A. (1899) *Osuustoiminta. Keino vaurastumiseen ja jalostumiseen*. Kansanvalistusseuran toimituksia 110. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino.
- IGNATIUS, K. (1893) Ko-operatiivinen liike Englannissa. *Valvoja*, vol.13, s. 212-231.
- J.F. (1866) Kuukauskirje. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 1, s. 243-246.
- J.F. (1901) Työväenasia ja sivistyneet. *Valvoja*, vol.21, s. 121-126.
- JOHNSSON, M. (1893) Koulu- ja opetusvelvollisuudesta. *Valvoja*, vol.13, s. 73-89 ja 197-212.
- JOHNSSON, M. (1896) Pestalozzin testamentti. *Valvoja*, vol. 16, s. 1-9.
- JOHNSSON, M. (1899) Kansanvalistustyön järjestämisestä. *Valvoja*, vol. 19, s. 264-280.
- KOSKINEN, Y. (1868) Yhteiskunnallisia mietteitä. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 3, s. 269-273.
- KOSKINEN, Y. (1874) Työväen-seikka. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 9, s. 1-9, 91-97, 195-199 ja 219-227.
- PERANDER, F. (1868) H.C.Carey'n talous-opista. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 3, s. 31-41.
- PERANDER, F. (1876) Suomen kansanvalistus-seurasta ja sen toiminnasta. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 11, s. 133-140.
- PERANDER, F. (1881) "Sisyfismi" kansallis-taloudesta. *Valvoja*, vol. 1, s. 361-368 ja 395-402.
- REIN, Th. (1878) Liberalismi ja socialismi. *Kirjallinen Kuukauslehti*, vol. 13, s. 73-79 ja 169-179.
- REIN, Th. (1879) Kansantalouden uusi oppikunta. *Kirjallinen kuukauslehti*, vol. 14, s. 1-10 ja 31-37.

- SETÄLÄ, E.N. (1897) Elias Lönnrot ja suomenmielisyys. *Valvoja*, vol. 17, s. 545-566.
- SPECTATOR. (1899) Kirje Helsingistä. *Valvoja*, vol.19, s. 545-547.
- TOIMITUS. (1881) Lukijalle. *Valvoja*, vol. 1, s. 1-2
- TUDEER, O.E. (1896) Mietteitä äänioikeusasiassa. *Valvoja*, vol. 16, s. 314-323.
- VASENIUS, V. (1896) Koululaitoksemme uudistus. *Valvoja*, vol. 16, s. 203-228.
- VASENIUS, V. (1898) Kansallisuusaate ja kansamielisyys. *Valvoja*, vol. 18, s. 358-375.
- JUTIKKALA, E. (1989) Suomalaisuus yhteiskunnassa. Teoksessa P.Tommila & M.Pohls (toim.) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila oy.
- KARHUNEN, O. (1922) Osuuskunta. Teoksessa L. Harmaja (päätoim.) *Valtiotieteiden käsikirja*. Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- LEHTINEN, E. (1989) Suomalainen patriotismi ja kansallistunne Ruotsin kaudella. Teoksessa P. Tommila & M.Pohls (toim.) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila oy.
- LIIKANEN, I. (1995) *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. Suomen Historiallinen Seura.
- MAURANEN, T. (1989) Osuustoiminta - kansanliikettä aatteen ja rahan vuoksi. Teoksessa Alapuro, Liikanen, Smeds & Stenius (toim.) *Kansa liikkeesä*. Kirjayhtymä.
- NsS (1967) *Nykysuomen sanakirja*, hakusana "sivistys".
- SIHVO, H. (1989) Suomalaisuuden pyhä tuli. Teoksessa P.Tommila & M.Pohls (toim.) *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila oy.
- SIMONEN, S. (1949) *Pellervolaisen osuustoiminnan historia*. Pellervo-seura.
- Artikkeli saapui toimitukseen 6.10.2001. Se hyväksyttiin julkaistavaksi toimituskunnan kokouksessa 9.4.2002.

Kirjallisuus

- ALANEN, A.J. (1964) *Hannes Gebhard*. Kirjayhtymä.
- ANNALA, V. (1955) *Osuustoiminta maataloutemme kohottajana*. Yhteiskirjapaino osakeyhtiö. Helsinki.
- HYVÖNEN, V. (1922) Osuustoiminta. Teoksessa L.Harmaja (päätoim.) *Valtiotieteiden käsikirja*. Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- IKONEN, R (1994) *Åbo Tidningar 1771-1808 ja kasvatusyhteiskunnan periaate*. Painamaton lisensiaatintyö. Joensuun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Joensuu 1994.
- IKONEN, R. (1997) *Åbo Tidningar 1771-1808 ja kasvatava yhteiskunta. Kasvatuksen maailma kustavilaisen kauden turkulaislehdessä*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 38.